

А. Берестова. Прецедентний релігійний текст як мовна форма вияву інтертекстуальності сучасної української художньої прози. Studia methodologica, 2014 (38).

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ТЕКСТ ЯК МОВНА ФОРМА ВИЯВУ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Алла Берестова

старший викладач, кафедра українознавства та латинської мови,
Національний фармацевтичний університет (УКРАЇНА),
61170, м. Харків, вул. Пушкінська, 53, e-mail: balla1968@mail.ru
UDC: 811.161.2

ABSTRACT

The article examines precedent religious texts as a language form realized with the help of different means of intertextuality. The aim of the study is to figure features of representation of precedent religious texts as language forms of intertextuality disclosure in contemporary Ukrainian prose.

When writing we used a descriptive method, methods of communicative and pragmatic, component and functional analysis.

Our investigation showed that the studied precedent religious texts are implemented as active agents of intertextuality which language expression forms are quotation, allusion. In the works of contemporary Ukrainian writers we found full, partial and segmental attribute and non-attribute quotes; personal, efficient and event allusions and transformations, and biblical reminiscence as well. Quotes and allusions are fixed in pre-text (epigraph and title) and in-text (narrative story) positions.

Keywords: intertextuality, intertexteme, intertextual element, precedent religious text, quote, allusion, transformation, reminiscence.

У пропонованій статті автор здійснює спробу розглянути прецедентні релігійні тексти як мовну форму, що реалізується за допомогою різних засобів інтертекстуальності. Мета цієї розвідки – з'ясувати особливості представленості прецедентних релігійних текстів як мовних форм вияву інтертекстуальності сучасної української художньої прози.

При написанні статті були застосовані описовий метод, методи комунікативно-прагматичного, компонентного й функціонального аналізу.

Спостереження показали, що досліджувані прецедентні релігійні тексти реалізуються як активні засоби інтертекстуальності, мовними формами вияву якої виступають цитата й алюзія. У творах сучасних українських майстрів художнього слова виявлені повні, часткові й сегментні атрибутовані й неатрибутовані цитати; особові, дієві й подієві власне алюзії й трансформації. Цитати й алюзії зафіксовані в передтекстовій – епіграф і назва – і внутрішньотекстовій – тканина художньої оповіді – позиціях.

Цінність проведеного дослідження полягає в тому, що його результати доповнюють здобутки раніших наукових праць інших авторів, наголошують на можливості активної реалізації прецедентних релігійних текстів як інтертекстуальних елементів, що сприяє розвитку плідного діалогу між твором сучасної художньої літератури і прототекстом – Біблією.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекстуальний елемент, прецедентний релігійний текст, цитата, алюзія, трансформація.

Інтерес дослідників різних галузей наукового знання до явища інтертекстуальності не згасає вже протягом тривалого часу. З-поміж розробок останніх десятиліть виділяють праці таких лінгвістів, як І. Арнольд, А. Жулинська, Н. Кузьміна, Т. Литвиненко, В. Москвін,

О. Переломова, В. Рижкова, О. Рябініна, О. Тележкіна, Н. Фатєєва, І. Шаповалова, Ю. Шпак та ін. З огляду на значну поширеність інтертекстових елементів у творах художньої літератури загалом і прозових зокрема вважаємо за доцільне проаналізувати особливості їхньої представленості в сучасній українській художній прозі. Зважаючи на фрагментарний характер вивчення цього питання у вітчизняній лінгвістиці, у тому числі й стосовно релігійних текстів, виникає потреба його детального розгляду, що підтверджує актуальність порушеної проблеми.

Мета нашої розвідки – з'ясувати особливості реалізації прецедентних релігійних текстів як мовних форм вияву інтертекстуальності сучасної української художньої прози.

Матеріалом для дослідження стали прецедентні релігійні тексти, одержані за допомогою суцільної вибірки з творів сучасних українських майстрів художнього слова, зокрема, повістей «Піранія, або Вона забирає своє», «Іконка для невістки» Володимира Вознюка та романів «Гонимарник», «Зірка для тебе» і «Зворотний бік темряви» Дари Корній, «Соло для Соломії» і «Століття Якова» Володимира Лиса, «Ностальгія» Василя Шкляра.

Дібрані для аналізу релігійні тексти вважаємо правомірним віднести до прецедентних феноменів, оскільки вони виступають «компонентом знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному плані» [18, с. 591], є символами духовності, їхній зміст зрозумілий кожному, хто прагне духовного відродження.

Спостереження показали, що досліджувані прецедентні релігійні тексти виявляються як активні засоби інтертекстуальності, мовними формами вияву якої виступають цитата й алюзія.

Цитати «як прийоми художньої виразності, що змістовно збагачують текстову інформацію» [18, с. 210], в опрацьованих художніх текстах фіксуються в передтекстовій і внутрішньотекстовій позиції.

Виразником передтекстової позиції є епіграф. Релігійний текст як епіграф-інтертекстема за своїм функціональним призначенням несе інформацію про текст, що йде після нього. Так, В. Лис до роману «Соло для Соломії» як епіграф подає рядки із «Пісні над піснями»: *Я скинула із себе мою одежу: як мені її надягнути? Помила собі ноги: як мені їх бруднити?* (Пісн. 5:3), що несуть змістовно-концептуальну інформацію про зміст твору, якому передують. Третій вірш п'ятого розділу «Пісні над піснями» виявляє ідею твору: автор натякає читачеві, що Соломія любить усіх, навіть тих, хто їй завдає шкоди й образи – відсилання до алегоричного потрактування віковичної Божої любові до народу й кожної окремої душі.

Так само дають інформацію про концепцію твору вірші із Соборного послання апостола Якова, які В. Лис ставить епіграфом до свого роману «Століття Якова»: *Що таке життя ваше? Пара, яка з'являється на хвилику, а потім зникає* (Як. 4.14). Крім нагадування про минулість життя, прозаїк підказує читачеві, що життя героя його книги, як і кожної людини – то «драма боротьби людини зі світом за власну душу» [6, с. 6].

Змістовно-фактуальну інформацію про твір несуть рядки з Євангелія від Матвія: *Увійходьте тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога, що веде до погибелі, – і нею багато хто ходить. Бо тісні ті ворота, і вузька та дорога, що веде до життя, – і мало таких, що знаходять її!* (Мт. 7.13–14), які В. Шкляр обрав за епіграф до роману «Ностальгія». Тринадцятий і чотирнадцятий вірші сьомого розділу Євангелія від святого Матвія задають тему, яку підхоплює твір, що йде після них: пошук своєї складної дороги в житті головним героєм Миколою і віднайдення себе в цьому пошуку.

Внутрішньотекстову позицію заповнюють цитати, які автори вводять у тканину художньої оповіді. Якщо в епіграфах представлені повні цитати з релігійних текстів, то всередині твору, крім повних, як-от четверта пісня одинадцятого розділу Першої книги Мойсеевої: *І сказали вони: «Тож місто збудуймо собі, та башту, а вершина її аж до неба. І вчинімо для себе ймення, щоб ми не розпорошилися по поверхні всієї землі», – рядки з книги людської мудрості озвучив студент Сергій Олексіюк* [4, с. 159], спостерігаються цитати часткові й сегментні. Прикладом часткової цитати можуть бути рядки з роману Дари Корній «Гонимарник»: *Сергій побожно хрестився, викрикуючи раз по раз: «Во ім'я Отця, Сина й Духа Святого». Тільки й згадав із чутої від бабусі щоденної молитви* [7, с. 108]. Відносимо цю цитату до часткових, оскільки щоденна християнська молитва має такий повний текст:

В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь. (3).

За молитвами святих наших Отців, Господи Ісусе Христе, Боже наш, помилуй нас. Слава Тобі, Боже наш, слава Тобі [21].

Проте навіть зредукований варіант молитви як інтертекстема виконує важливу художньо-виражальну функцію: людина, яка не часто звертається до Бога, у найскрутнішу хвилину свого життя все ж таки згадує слова бабусиної молитви, чим підкреслюється її важливість у житті кожного християнина.

Як зразок сегментної цитати наведемо рядки із цього ж твору: *«Слово, дитиночко, то правдивий скарб, даний людині Богом. Бач, то навіть у Біблії кажиці, що в началі було Слово. Тіко не завше, любя, ми вміємо ним вдало послуговуватисі. Воно і вбиває, воно і цілює»* – *любила повторювати бабуся* [7, с. 68]. Прозаїк вводить лише одну із трьох частин першого вірша першого розділу Євангелія від св. Івана: *Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово* (Ів. 1.1), але цього інтертекстового елемента достатньо для того, щоб засвідчити правдивість повчальних бабусиних слів, для підтвердження яких вона звертається до споконвічного джерела мудрості – до Біблії.

З-поміж уживаних у художній прозі цитат із релігійних текстів як інтертекстом трапляються атрибутовані, як усі наведені приклади, й неатрибутовані, як-от: – *Хіба є щось сильніше від любові? Так, любов прощає і бореться до кінця. Зазвичай вона перемагає, коли ти впевнений у ній і в собі теж. «Бог – це любов», – кажете ви* [7, с. 285]. Проте ці слова не потребують вказівки на джерело походження, адже в них безпомилково прочитуються рядки з Біблії, зокрема з Першого соборного послання св. апостола Івана: ... *Бог є любов* (1Ів.4.8).

Або ж наприкінці третього розділу роману Дари Корній «Гонимарник» знаходимо такі слова: *В ел. скриньці чекає повідомлення від одного з її друзів по листуванню: «... І буде веселка у хмарі, і побачу її, щоб пам'ятати про вічний заповіт між Богом і між кожною живою душею в кожному тілі, що воно на землі»* [7, с. 145]. Якщо читач і не відтворить у пам'яті конкретне місце Біблії, звідки взяті ці слова, то за стилістикою впізнає Святе Письмо. А крім того, уважний читач повернеться до початку цього розділу і виявить, що ці самі слова використані як епіграф, де автор зазначає, що вони взяті з дев'ятого розділу Книги буття (16 вірш – А. Б.). Таким кільцевим зв'язком епіграфа до розділу з його фіналом автор підкреслює важливість зв'язку неба і землі, символом якого є веселка: героїня роману живе на землі, але її доля визначена на небесах: бути продовжувачем давнього роду характерників і травниць.

У переважній більшості досліджених випадків автори для ілюстрування однієї ситуації використовують одну цитату з Біблії. Проте натрапляємо й на такі зразки, де для підкреслення вагомості описуваного епізоду вжито кілька цитат одразу, як, наприклад, у романі Дари Корній «Зірка для тебе», коли прозаїк змальовує складну ситуацію пошуку головною героїнею шляхів порятунку в тій життєвій ситуації, в якій вона опинилася: *Священник узяв її за руку, підвів до вітаря. Казав:*

– *У Євангелії від Марка сказано: «Дванадцять років страждала на кровотечу й натерпілася чимало від багатьох лікарів та витратила все, що мала, а полегшій ніякої не зазнала, ба й навпаки, ще гірше їй стало». Погодсья, дитино, виглядає цілком сучасно, бо й теперішня медицина не лікує всі хвороби. Так от, ця жінка, «почувши Ісуса, підійшла в натовпі ззаду й доторкнулась до Його одежі. Мовила-бо: «Як доторкнуся до Його одежі – видужаю». І висохла тієї ж хвилини її кровотеча. І вона почула тілом, що одужала. Ісус, емить почувши, що з Нього вийшла сила, обернувся до народу і спитав: «Хто доторкнувся до моєї одежі?» А що всі відпекувались, Петро мовив: «Бачиш, як натовп тиснеться до Тебе, і питаєш: хто до мене доторкнувся?» Ісус сказав: «Хтось доторкнувся до Мене, бо Я чув, як сила вийшла з Мене». І озирнувся навколо, щоб побачити ту, що так вчинила. Жінка ж, налякана, побачивши, що не втаїться, – знала-бо, що сталося з нею, – тремтячи підійшла й, упавши Йому до ніг, призналася перед усіма людьми, чому до Нього доторкнулась і як негайно одужала. Він їй сказав: «Дерзай, дочко! Віра твоя спасла тебе. Іди в мирі й будь здорова від твоєї недуги».*

«Істинно кажу вам: коли матимете віру хоч як зерно гірчичне, і горі цій скажете: «Перейди звідси туди!» – то й перейде вона, і нічого не буде для нас неможливого». Це так уже в Євангелії від Матвія написано [8, с. 277]. Автор укладає в уста

персонажа твору – священика – рядки з Євангелія від св. Марка (Мр. 5.25–34), посилюючи їх словами з Євангелія від св. Матвія (Мт. 17.20), щоб переконати й підтримати героїню в думці про те, що зіцлення її чоловіка у вірі в це зіцлення.

Або в повісті В. Вознюка «Піранія, або Вона забирає своє», де автор використовує дві повні цитати й сегментовану: ... *Боролася за спадщину по Георгієві, обґрунтовуючи свої надмірні зазіхання буцімто біблійними поняттями, але ж, вельмишановна, там, у Книзі Еклезіастовій, згадано і про таких, як ти: «Буває людина, що трудиться з мудрістю, зо знанням та із хистом, та все полишає на долю людині, яка не трудилася в тому.» І підсумок – то марнота і зло велике. Людиною, «яка не трудилася в тому», виявилася ти. Так потрактував і суд ХХІ століття. Якби заглибилася в Біблію, можливо, зважила б і на спостереження древніх: «Краща повна долоня спокою за дві жмені клопоту та ловлення вітру!...» [3, с. 77]. Тут автор через міркування героїні твору Уляни про поведінку однієї колеги порушує складну проблему бажання отримати максимум без докладання відповідних зусиль і проекцією її на все сучасне суспільство й закликає кожного нас замислитися, підкріплюючи свої заклики-спонукання словами з Біблії (Екл. 2.21; 4.6 – А. Б.).*

Спостерігаються випадки повторення однієї й тієї самої цитати впродовж усього твору, як, наприклад, у романі В. Шкляра «Ностальгія». Автор тричі вживає цитату з Книги Псалмів: *Камінь, що його будівничі відкинули, той наріжним став каменем, – від Господа сталося це, і дивне воно в очах наших* (Пс. 118.22) у її старослов'янському прочитанні. Уперше персонаж роману Микола почув ці слова про камінь заснування – основу всього – від людини, яка була для нього ідеалом. проте відійшла у вічний світ. І вони стали для молодого чоловіка провідними в житті: *Здається, він [професор Христич – А. Б.] усміхнувся. І прикрив повіки. І мовив уже потойбічним голосом:*

– От камень, сгоже не брегоша зиждуції, той бисть во главу угла.

Це були його останні слова [23, с. 96].

Удруге письменник укладає цю інтертекстему вже в уста самого героя, коли той опиняється на життєвому роздоріжжі: у пошуках самого себе, своєї сутності й свого призначення: *Сльози застидали йому зір, він [Микола – А. Б.] не бачив дороги, але біг, біг, біг, щоб віднині стати блукальцем на рідній землі, і його обпалені губи шепотіли: «От камень, сгоже не брегоша зиждуції, той бисть во главу угла». Він повернеться, він сюди ще повернеться, і візьме обвуглений камінь, який не згоряє в огні, і покладе його на ріг свого нового дому [23, с. 115].*

І втретє, але вже не повну, а сегментну – виділене найважливіше, – коли Микола почув про невиліковну хворобу Івана Миколайчука, талантом і людськими чеснотами якого захоплювався: ... *це все, трясовина проковтне тут його [Миколу – А. Б.] навіки, та раптом маленька тепла долонька вхопила його за руку, вхопила й тримала з усіх сил – тату, тату! – і тоді він відчув, як ноги торкнулися тверді, відчув під собою камінь, і губи його, що вже взяли вугляною смагою, прошепотіли:*

– От камінь... От камінь... Бисть во главу угла [23, с. 251].

Цими рядками автор протягом усього твору не лише утверджує, що основа основ – сутність кожної людини, яку намагався відшукати й знайшов його персонаж, а й спонукати читача до цих одвічних розмислів. Утілити цей задум митця й допомагають наведені слова зі Святого Письма. Їх силу в художньому задумі письменника засвідчує сильна позиція – останнє речення в абзаці й тексті – фінальний акорд усього твору.

Вербалізованою формою інтертектуальності в проаналізованих творах також представлена алюзія як натяк на зв'язок з певними біблійними героями чи відсилання до тексту Святого Письма.

Можна припустити, що ім'я головної героїні роману В. Лиса «Соло для Соломії» – це алюзія до образу біблійної жінки Соломії, згадки про яку неодноразово фіксуються в Біблії (Мт. 27:56; Мр. 15:40; Мт. 20:20; Мр. 16:1 та ін.); підтвердження цього припущення знаходимо на сторінках роману, коли сама головна героїня – дівчина Соломія – розмірковувала про свою долю, про те, хто вона є: *По небі й то хмари плывуть, а десь там, у незвіданій, недоступній для ока височині – Бог і янголи. І неїн янгол. Чи янголиця. Свята Саломея-мучениця, котра за віру християнську муки й смерть прийняла. Правда, казали батюшка, що була й інша Саломея. Тая, що голову Івана Христителя захотіла. Чи то не*

Саломея була? Щось у голові переплуталось. ... Що значить це слово? Що вона сама значить на сім світі? [11, с. 78].

Ще один приклад знаходимо в іншому творі В. Лиса «Століття Якова», де ім'я головного персонажа роману є алюзією до двох біблійних персонажів: апостола Якова – Якова Алфеїва, брата Ісуса, автора Соборного послання до християн з юдеїв, якого старий уважав своїм янголом-охоронцем, підтвердження чого виявляємо на с. 160 роману, і Якова сина Ісаака – третього біблійного патріарха, який після тривалих років розлуки возз'єднався зі своїм сином, як і герой твору В. Лиса наприкінці життя також возз'єднується зі своїм сином Артемом. Це приклади особової алюзії.

Також виявлені зразки дієвої алюзії, як у романі Дари Корній «Гонимарник»: – *Яку ватру розпалиш у собі – таким буде і світ довколишній. Людина – то храм божий. Можна напустити в нього крамарів і шарлатанів, можна вимостити долівку соломою та розвести свиней або перетворити на болото, а можна в храмі поставити віттар і впускати в нього всіх страждених...* [7, с. 285]. Тут автор відсилає читача до Євангелія від св. Марка. За євангельською легендою, Христос, прийшовши з учнями в єрусалимський храм, став виганяти звідти крамарів і міняйлів, що «дім молитви» вони перетворили на торжище (Мр. 11. 15–17). Створюючи таке інтертекстуальне прочитання, письменник говорить про те, що не треба розмінювати душу на дрібне, мізерне й дріб'язкове, слід боротися за її чистоту. Письменник засвідчує: душа – то «дім молитви».

У повісті В. Вознюка знаходимо приклад поєднання особової й подієвої алюзії: *Приміром, йому роками не давало спокою висловлювання одного філософа, що в кожній людині є начала Каїна і Авеля, і від кожної людини залежить, кого вона виплекає в собі, чий шлях обере в житті. Може, і надто тенденційно, та переконав себе: дядина Марильця в день батькового похорону уособлювала сучасне каїнство. Сприймає її також як новітнього Іуду жіночого роду* [4, с. 157]. Письменник, називаючи імена біблійних персонажів (1М. 4.3–8; Мр. 3.19, Мт. 10.4, Мт. 26.14–15), нагадує читачеві про їхні діяння – братовбивство і зраду – і про вияв подібного в сучасному йому житті у новітньому вияві.

Крім власне алюзії, приклади якої ми щойно розглянули, спостерігаються трансформації, які є «зміненими висловами відповідно до функціональних потреб шляхом заміщення, прирощення або аплікації компонентів» [17, с. 9], які мають властивість відкривати «нове у старому»: – *... А тому, що не можна вбивати. Найголовніша та найважливіша аксіома всіх світів, вимірів, галактик, релігій, вірувань, філософських учень та повчань. Бо коли вбиваєш, пам'ятай, даність завжди повертається. Посієш смерть – виродить смерть, посієш біль – виродять сльози, посієш розпач – народиш горе* [9, с. 94]. У цих рядках звучить прозорий натяк на сьомий і восьмий вірші шостого розділу Послання св. апостола Павла до галатів: *...Бо що тільки людина посіє, те саме й пожне! Бо хто сіє для власного тіла свого, той від тіла тління пожне. А хто сіє для духа, той від духа пожне життя вічне* (Гал. 6.7–8).

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що прецедентні релігійні тексти у творах сучасної української художньої прози реалізуються як активні інтертекстові елементи. Основними формами вияву інтертекстуальності через розглядувані прецедентні релігійні тексти виступають повні, часткові й сегментні атрибутовані й неатрибутовані цитати, які вживаються в передтекстових і внутрішньотекстових позиціях, особові, дієві й подієві алюзії, які засвідчуються в назвах і тканині художньої оповіді. Усе сказане вказує на те, що прецедентні релігійні тексти сприяють поглибленню діалогу двох текстів – сучасного художнього твору української літератури і Святого Письма.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у детальному вивченні кожного окремого засобу інтертекстуальності сучасної української художньої прози, мовною формою вияву якого є прецедентні релігійні тексти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Проблемы интертекстуальности / И. В. Арнольд // Вестник СПбУ. – Сер. 2. – 1992. – Вып. 4. – С. 81–95.

2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту : [переклад з давньоєврейської та грецької]. – К. : Українське біблійне товариство, 1991. – Старий Заповіт. 959 с.; Новий Заповіт. 296 с.
3. Вознюк В. Піранія, або Вона забирає своє : [повість] / В. Вознюк // Між іконами і піраніями : [проза буття] / В. Вознюк. – К. : Український письменник, 2013. – С. 5–86.
4. Вознюк В. Іконка для невістки : [повість] / В. Вознюк // Між іконами і піраніями : [проза буття] / В. Вознюк. – К. : Український письменник, 2013. – С. 151–208.
5. Жулинская А. С. Интертекстуальность как объект лингвистических исследований / А. С. Жулинская // Ученые записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Серия «Филология». – 2005. – №1. – Т. 18 (57). – С. 71–75.
6. Забужко О. Направду добра книжка / О. Забужко // Лис В. Століття Якова : [роман] / В. Лис. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – С. 5–6.
7. Корній Д. Гонимарник : [роман] / Д. Корній. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 336 с.
8. Корній Д. Зірка для тебе : [роман] / Д. Корній. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 304 с.
9. Корній Д. Зворотний бік темряви : [роман] / Д. Корній. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 320 с.
10. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка : [монография] / Н. А. Кузьмина. – М. : КомКнига, 2007. – 272 с.
11. Лис В. Соло для Соломії : [роман] / В. Лис. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 368 с.
12. Лис В. Століття Якова : [роман] / В. Лис. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 240 с.
13. Литвиненко Т. Е. Интертекст и его лингвистические основы (на материале латиноамериканских художественных текстов) : автореф. дис. на соискание наук. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.05 – романские языки, 10.02.19 – теория языка / Т. Е. Литвиненко. – Иркутск., 2008. – 40 с.
14. Москвин В. П. Интертекстуальность : понятийный аппарат, фигуры, жанры, стили : [монография] / В. П. Москвин. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 168 с.
15. Переломова О. С. Лінгвістичний аспект дослідження інтертекстуальності художнього тексту / О. С. Переломова // Філологічні трактати. – 2009. – №1. – С. 83–89.
16. Рижкова В. В. Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті XIX – XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / В. В. Рижкова. – Х., 2004. – 20 с.
17. Рябініна О. К. Интертекстуальність у дискурсі сучасної української преси : лінгвістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / О. К. Рябініна. – Х., 2008. – 18 с.
18. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
19. Тележкіна О. О. Интертекстуальність як ознака сучасної української поезії / О. О. Тележкіна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог, 2014. – Вип. 44. – С. 310–313.
20. Фатеева Н. А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи / Н. А. Фатеева // Известия РАН. Серия «Литература и язык». – М., 1998. – Т. 57. – №5. – С. 25–38.
21. Християнські молитви : [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://molytva.at.ua/index/khristijanski_molitvi/0-96
22. Шаповалова І. В. Интертекстуальність ліричного циклу М. Волошина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 – російська мова / І. В. Шаповалова. – Х., 2007. – 20 с.
23. Шкляр В. Ностальгія : [роман] / В. Лис. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 256 с.
24. Шпак Ю. О. Типи та функції інтеретекстем у Літописі Самовидця / Ю. О. Шпак // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Х., 2013. – Вип. 35. – С. 281–285.